

Tamás Dénes

HARMINCHÁROM ÉV

INTERJÚ LÁNG ZSOLTTAL

Tamás Dénes: Kezdeként tekintünk a végéről a szerkesztői tevékenységedre. Harminchárom év – ennyit időztél a lapnál. Ma, amikor a fluid munkavégzés, a gyakori munkahely-változtatás jellemző a világra, akár meglepő is lehet ez az állhatatosság. Visszatekintve, hogy sikerült ezt összehoznod?

Láng Zsolt: Az induló *Látót* három generáció szerkesztette, olykor vehemens viták közepette, de Markó és Gálfalvi egybetartották a csapatot. Az elején volt egy időszak, amikor az Éneklő Borzot (Jakabffy Tamással, Kisgyörgy Rékával, Kovács András Ferencsel, Salat Leventével, Visky Andrással alapítottuk 1992-ben) hangos folyóiratból nyomtatott lappá akartuk alakítani, és pár évig mindkettőt csináltam, de kiderült, hogy sokkal életképebb egy többgenerációs közösség. Ha mindenki egyfelé pedáloz, előbbutóbb felüti a fejét valami nyafogó értetlenkedés, a szimulákrum fontosabb lesz a valóságnál.

A Látó az egyik legnagyobb presztízsű irodalmi lap Erdélyben, amelynek a kisugárzása az egész magyar nyelvterületre kiterjed. A Látó Nívódíj, a Látó irodalmi tábor, a különböző Látó-rendezvények mind a Látó hírnevét erősítették. Mit jelent neked a Látó-brand?

Irtózom a brandektől, bedobozolnak. Egyetlen eset volt, amikor örömmel vállaltam. Cs. Gyimesi Éva, aki a Láthatatlan Kollégiumot létrehozta, mondván, hogy a „láthatatlanok” között lennie kell egy „látónak” is, meghívott, legyek a kollégium egyik tutora. Könyvkritikákkal foglalkoztunk, tobzódtunk bennük, írtuk, elemeztük őket, rájöttünk, hogy a könyvkritikaírás izgalmas módja annak, hogy megjelenítsük a mindennapjainkból kiemelkedő pillanat lenyomatát. Soha nem volt olyan dús kritikarovatunk, mint akkor. Ilia Mihály, a legendás szerkesztő mesélte egyszer, hogy ő, ahogy a napilapokat, a *Látót* is hátulról kezdi olvasni, a kritikarovat felől.

Kényszerből lettél szerkesztő, vagy éreztél némi elhivatottságot? Egyáltalán, mielőtt szerkesztő lettél, már tevékenykedtél kritikusként?

A középiskolában szerkesztettem egy osztályfaliújságot, hetente frissülő szövegekkel, és bár vagány munka volt, eszembe nem jutott, hogy szerkesztő legyek. Novellákat, elbeszéléseket kezdtem írni megcsömörlött műegy-

temi hallgatóként az *Iffjúmunkás*nak és az *Utunk*nak, aztán egyszer csak *A Hét* nevű lap felkért, hogy írjak színházkritikákat. A színházi képzésem Kovács Ildikótól, a zseniális kolozsvári rendezőtől kaptam, a reménytelenül komor nyolcvanas években rengeteget jelentettek a velem folytatott beszélgetések. Meg ott volt még a szintúgy zseniális Balló Zoli, aki egy pantomimtruppot vezetett a matekosoknál, és én is eljártam a próbákra. A pantomim a színház kvintesszenciája, pontosabban minden művészet alapja: hogyan lehet valamit megjeleníteni, ami megfoghatatlan.

Mit jelentett a kommunista diktatúra vége után irodalmi lapot csinálni Romániában? Voltak olyan régi beidegződések, fantomok, amelyekkel meg kellett küzdeni?

Egyik szerkesztő kollégámnál figyeltem meg, hogy miután leszokott a cigarettáról, egy ideig a kettéharapott kekszét megkocogtatta a tányér fölé – leverte róla a hamut. Maradtak beidegződések, de legtöbbször küzdöttek ellenük, többnyire sikerrel. Így utólag azt mondhatom, hogy a *Látó* „forradalmibb” volt a bemerevedő Éneklő Borznál. Képzeld, ma már egészen hihetetlen, de egy ideig mindenkinek ugyanannyi volt a fizetése a *Látónál*, és ezt Gálfalvi Gyurkáék a lehető legtermészetesebbnek tartották. Konfliktusok inkább a pálya szélén hangoskodó drukkerekkel támadtak.

Mi egy irodalmi szerkesztő feladata? A feladat találja meg, vagy neki kell kialakítania a munka- és szerepkörét?

A könyv szerkesztőjére inkább az előbbi, a folyóiratéra inkább az utóbbi illik. A könyv kézírata megvan, a szerkesztő legfeljebb kitisztítja a medrét. A folyóiratszerkesztőre rá van bízva a meder kiásása. Ezt az ásást nagyon szerettem. Az irodalom fogalmi művészetébe be lehet vinni a kétkezi munka robusztusságát. Az első igazi szerkesztésem az *ÁlomLátó* volt. Kitaláltam, hogy ugyanannak a hónapnak az álomnaplóját fogom kérni mindenkitől, és amikor bejöttek a szövegek, láttam, hogy vannak egyező álmok, szinkronjelenetek, hasonló fordulatok, ezeket a laptükörbe illesztett szövegdobozokkal jeleztem, amihez meg kellett tanulnom tördelni. A Venturát használtuk akkoriban, abban még a betűk alávágása sem ment teljesen automatikusan. A lapszámából egybefüggő álmotérkép lett, amely úgy rajzolódott ki, ahogy a csillagképekkel teli esti égbolt felettünk.

Mit kell érzékelj egy szövegben, hogy érdemesnek tartsd a megjelentetésre?

Ha az érzékelésről van szó, akkor minden közölhető, ami hat az érzékekre. Én ugyan nem szeretem a csípős dolgokat, de ha éttermet vezetnék, a csilis csokitorta is szerepelne az étlapon. Vagy hogy nézne ki egy párizsi vendéglő csigaragu nélkül, jóllehet soha meg nem kóstolnám. Az irodalom

a szó művészete, emiatt könnyen retorikussá válik, annak pedig jót tesz a nyersebb fogalmiság.

Voltak-e saját felfedezettjeid? Bábáskodtál-e irodalmi elindulásoknál? Mit lehet tanácsolni egy kezdő írónak?

Semmit nem kell tanácsolni. Nem szabad. Örülni kell, a szerkesztőben legyen öröm, látszó öröm: a szerző számára a leginspiratívabb szerkesztői reakció. És a szerkesztőnek is jót tesz. Mert ha bejön egy jó kézirat, a szerkesztő egyszerű olvasóvá válik, egyszerű emberi lényé, amivé magától már nem tud lenni. Kitörölhetetlen marad az élmény, amikor elolvasol valamit, és érzed, mennyire pazar munka. Stabilabbá, határozottabbá válsz tőle. Frissen avanszált *Látó*-szerkesztőként az első ilyen élményemet Csutak Zoltán írásai szereztek. Sajnos, ő hamar visszavonult, nem tudom, ír-e még. Milyen érdekes, nagyon-nagyon sokra tartottam Kisgyörgy Réka és Zudor Imola szövegeit is, ők is elhallgattak. Talán ha valaki igazán mélyre lát, lehetetlen, sőt, abszurd kísérletnek tartja az írást...

Ki lehet javítani egy gyenge szöveget? Mit tud ennek érdekében egy szerkesztő tenni?

Visszaadja. De persze van, amikor nem lehet visszaadni. Például, amikor a te felkérő leveledre született a szöveg. Ilyenkor javaslatokat tehetsz, rövidíteni, húzni, ez mindig áldásos. Vagy kitalálsz valamit, elvégre lapszerkesztő vagy. Minden alkatrésznek meg lehet találni a helyét. Ha nem megy másképp, írsz egy ellenszöveget, természetesen álneven, és melléteszed, hogy az átfogó szerkezet uralja a részeket.

Voltak a Látónak kedvenc szerzői? Kellott visszautasítanod valamilyen „nagy név” kéziratát? Sértődékeny írók – ismered ezt a fajtát?

Inkább úgy mondanám, hogy voltak szerzők, akiknek a *Látó* volt a kedvencük, és gyakran közöltek nálunk. Visszautasított nagy név? Nemigen akadt. Jaj, de, egyszer még a kilencvenes évek elején visszautasítottunk egy Sütő-dramát, attól nemcsak a szerző, hanem sok pályaszéli bajvívó is megsértődött. Vannak, akik emiatt a mai napig nem fogadják a köszönésemet.

Bele lehet fáradni a szövegek olvasásába? Mibe tudtál kapaszkodni, hogy ne fulladj bele a szövegek tengerébe?

Rengeteget lehet tanulni a beküldött kéziratokból. Ha az ember ír, akkor az olvasás duplán hoz a konyhára. Az író vakként tapogatózik az ismeretlenben, az olvasói énje fel tudja valamennyire készíteni erre.

Mitől sajátos az irodalmi szöveg mint médium? Mi teszi leválthatatlanná? Rendült meg életedben a bizodalmaid az irodalomban?

Az anyaga, az eszköztára teszi egészen sajátos médiummá. Amit a kommunikációelméletekben, főképp a magyar nyelvészek, Wacha Imre, Deme

László által kiegészített változatban a leghatékonyabb közlésformákról leírtak, pontosan illik az irodalomra. De hogy röviden válaszoljak, a benne rejlő paradoxon teszi leválthatatlanná. „Az irodalom halott.” Ez a kijelentés egy tömör, élő irodalmi mű.

Sétatér, Nézőtér, Téka, Klikkrec, Fórum – ezek a kritika és esszérovat alrovatai. Mire törekedtél, amikor ezen a módon alakítottad ki a rovatot?

A Klikkrec eloldozott olvasók párbeszéde egy-egy könyvről, az olvasói ízlésvilágok csörtéje. De párbeszéd az is, amikor két könyvről írsz, ez lett a Könyvhuzamok rovata. Nádas Péter és Spiró György egy-egy opusa volt az első pár, akkor vettem észre, mennyire könnyen lehet az „egyikről” írni, ha a „másikat” is beveszem. A Klikkrecet egyébként Demény Péterrel kezdtük el, vele mindig jókat beszélgettünk, messziről indulva, messzire eljutva. Kár, hogy most ő is elment a szerkesztőségből, ráadásul a hegyeken túlra, nemigen találkozunk.

Radnóti Sándor szerint: „(A) kritika lehet hivatás (abban az értelemben, ahogy Max Weber beszélt a hivatásról), s lehet foglalkozás (például egy újság rendszeres kritikusa), de nem lehet szakma.” Hogyan viszonyulsz ehhez a megfogalmazáshoz? Illetve, ha a saját kritikusi tevékenységedre gondolsz, hová pozicionálnád azt?

A Radnóti-idézeteknek a pozicionáltság a témája: *honnan* beszélek, melyik polcra. Én inkább a *hogyan* hoznám elő. Miként szólok meg, milyen nyelven? A kilencvenes évek végén Magyarországon különféle kritikai iskolák csaptak össze, irodalomprofesszorok tanítványai, akik ugyanarról a műről lényegesen különböző módon értekeztek. Egyértelmű, a módszer meghatározza a vizsgálat eredményét. Ha infrafényben nézünk valakit, teljesen más arcot látunk, mintha ibolyántúli fényt bocsájtanánk rá. Számomra a kritikairás egy odaillő nyelv megtalálását jelenti. Mindig is rettegtem a pozicionáltságtól. A kritikáim kétharmadát álnéven írtam (nem csupán a *Látóban*), hogy elkerüljem a státuszomból adódó torzító hatást. Az álnév egyfajta *mise en abyme*. Legalábbis hozzájárul ahhoz, hogy a kritika olyan tükörszerkezet lehessen, amelyben, ha nem is a teljes mű, de annak egy darabja megjelenjék, és ebben a tükrös szerkezetben felvillanjon egy végtelenbe nyúló definiálatlan tér.

Erdélyi magyar irodalom. Mit jelent ma neked ez a kifejezés?

Bodor Ádámot vagy Tompa Andreát csak mi mondjuk erdélyi írónak, a nagyvilágban magyar írónak tartják. Amikor Amerikában azt mondtam, I am from Transylvania, kerekre tágult szemmel bámultak rám, mert azt hitték, hogy Transylvania egyedül a rémmesékben létezik. Amerikából nézve

mi európaiak vagyunk. Európából nézve magyarok. Közelről leszünk csak erdélyiek.

Harminchárom év alatt mi változott meg az irodalmi életben? Kilencvenes évek, kétezer-húszas évek – mi rezonál benned ebből a különbségből kiindulva?

A '89-es forradalom összehozta az embereket, szóba álltak egymással az utcán, a munkahelyeken. Néhány évre, mások szerint csak néhány hónapra, a pesszimistábbak szerint csak néhány napra megszűnt működni egy emberdaráló. A boldog érzés, hogy minden lehetséges, felkapta az embereket a levegőbe. Hát nézzétek, mondták, az ember repülni is tud! Regényeket írtunk, meg heves vitacikkeket, elküldtük a fenébe a besúgókat, és kioltottuk a gyűlölt jelentéseket. Kiszabadultunk a ragacsosságból. És akkor legyen most szó 2020-ról, arról a tavaszról, amikor a járvány miatt a munka leállt, nem közlekedtek a buszok, garázsban álltak az autók, kiürültek az utcák. Kihalt volt minden, akár a Hold. De ez is boldog időszak volt, metafizikai lebegés a világ egyetemes csöndjében. Az irodalomban is ezt érzékelem. Bár szétesésről beszélnek, mégis összeolvad minden. Mintha Mahler IX. szimfóniájának csodálatos vége hangzana fel Abbado vezényletével. A vég és a kezdet összeolvadása ez.

Az 1989-es forradalom 25. évfordulóján te vezényelted a Szövegek Szimfóniáját, amely az ünnepi lapszámba írt szövegekből állt össze. Felhangzó szövegek, mint egy zenemű részei, amelynek előadását te igazgatod. Ez a mozzanat volt szerkesztői apoteózisod?

Valójában az olvasók szimfóniája lett belőle, merthogy akik a szövegeket felolvasták, azok olvasók voltak, nem csupán szakmabeliek, hanem tanárok, papok, orvosok, mesteremberek, Vásárhelyről, Kolozsvárról, Csíkből, Sepsiből, Bukarestből. Patkó Éva rendezte, közösen írtuk a partitúrát is. Katartikus színházi esemény lett belőle. Öröm volt látni, ahogy az öröm szétáradt az arcokon, meg lehet nézni a videofelvételt. És az öröm képes visszaadni az elvesztett ártatlanságot. Minden, amit örömmel teszünk, olyan, mintha először tennénk, az első alkalommal, amikor még nem kételkedünk abban, amit megteszünk.

Egy nagy generáció két tagja, te és Kovács András Ferenc távozott a Látótól. Mit gondolsz, az utánaatok jövőkének mivel kell megbirkózniuk, milyen kihívásokkal kell megküzdeniük?

Három évvel ezelőtt, amikor Codău Annamari *Látó*-szerkesztő lett, welcome speech gyanánt írtam egy vele készült képzeletbeli interjút 2065-ből. Akkor ment nyugdíjba a *Látó* főszerkesztőjeként, és beszámolt mindarról, ami az ő ideje alatt történt a lapnál. Hogy rezidens írók jártak be a szerkibe,

többek között Sofi Oksanen meg Inky Thurwalen, a későbbi Nobel-díjas izlandi író, és állandóan ott nyüzsgött két-három gyakornok, és íróiskolát működtettek, internacionalista programokat futtattak stb., stb. Most elolvastam ezt a szöveget, és mintha már egyáltalán nem volna érvényes. Azt hiszem, egyre világosabb, hogy mostanában a jövő fogalma is újradefiniálódik. Ráébredtünk, hogy a levés öröméből túl sokat elvesz a valamivé válás küzdelme.

Egyébként fentnevezett Kovács András Ferencsel mi soha nem harcoltunk vállvetve semmi ellen, ahogy mondjuk az előttünk járók, az úgynevezett Forrás nemzedékek, meg az utánunk jövők, az úgynevezett transzközépek tették. Mi nem voltunk generáció, legfeljebb haverok, illetve annál többek. Mi ugyanabban a városban nőttünk fel, méghozzá kiváltságos helyzetben, mert annak a városnak, vagyis Szatmárnak a mi iskoláskorunkban, a hetvenes években, a múltjának köszönhetően, az egykor virágzó kultúrájának, liberális beállítottságának, a magyar tévéadásnak köszönhetően, az átlátogató magyarországi rokonoknak, a behozott könyveknek, lemezeknek, filmeknek köszönhetően sikerült egy ritkaságszámba menő esztétikai, kulturális szembehelyezkedéssel létrehozni az otthonosságot. Filozofikusabban fogalmazva, sikerült megteremtenie egy költői lét-házat. Ez a fajta szembehelyezkedés köt össze minket. Én ugyan nem írok verset, soha nem írtam, ő soha nem írt elbeszéléseket. De mi tagadás, jó pár versében a magam érzéseire ismerek, saját vágyaimra és keserveimre, vagy épp egy rozsdázó porolóra hátul az udvaron. És ő is azt mondta nemrég: „ez a te Bolyaid pont olyan, mint én”.

Szerinted harminchárom év múlva lesznek-e még irodalmi lapok? Szükség lesz-e még irodalmi szerkesztőkre?

Sokak szerint szupermarket-kultúra (reklámok irányítják az ízlést) korában élünk. Ellenben még egy ilyen kultúrában is kialakul az igényes vásárló típusa. A tartalomra odafigyelő, a polcokat türelmesen végigbogarászó vásárló az irodalmi termékek között is a minőséget keresi. Ebben segíthetik az irodalmi lapok és a szerkesztők is.

S ha azt mondom, harminchárom év múlva te leszel a „várhegyi bölcs”, aki egy hosszú elhallgatás után szabad szájú epigrammái miatt kezd újra híressé válni – tudsz azonosulni ezzel a jövőképpel? Vagy más jövőt szánasz magadnak?

Nem szeretem az epigrammát. A költészet hiányának terméke. A híresség meg az ego terméke, én viszont kerülöm a *made by ego* holmikát. A jövőmet úgy képelem, hogy hamu formájában szétszóródom egy domboldalban, ahol érdes nyelvű tehenek tépdesik a fűvet.